

Oluş veya Kılış Fiili Olmada Anlamın Etkisi: Git- Fiili Örneği

Ahmet Turan DOĞAN^{a, b}

Özet

Dilde fiiller varlık ilgisi bakımından temelde oluş ve kılış olmak üzere iki kategoride ele alınır. Bu aynı zamanda fiillerin dildeki oluş veya kılışların karşılıkları olmalarının bir gereğidir. Bu itibarla, dildeki fiillerin bir kısmı gerçekleşmek için bir yapana ihtiyaç duyarken bir kısmı ise bir yapana ihtiyaç duymaz. Bu durum, aslında fiillerin temel anlamlarıyla ilgilidir. Ancak zamanla ortaya çıkan yan anlamlarda aynı durum söz konusu olmayabilir. Yani, cümlede temel anlamıyla kullanılan bir fiil, kılış bildirirken yan anlamlarından biriyle kullanımında oluş bildirebilir, oluş bildiren bir fiil ise yan anlamlarından biriyle kullanımında kılış bildirebilir. Bu da fiillerin oluş veya kılış bildirmelerini dilin yatay boyutunda ortaya çıkan anlamların belirlediğini gösterir. Bu çerçevede Türkçenin kullanım sıklığı yüksek olan *git-* fiili Türkçedeki anlamları esas alınarak oluş veya kılış bildirme bakımından değerlendirilmiştir. Değerlendirme neticesinde *git-* fiilinin bazı anlamlarıyla oluş fiili, bazı anlamlarıyla ise kılış fiili özelliği gösterdiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler

Türkçe
Fiil
Oluş
Kılış

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 07.04.2022
Kabul Tarihi: 21.09.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1099806

The Impact of Meaning on Being a Process Verb or an Action Verb: The Example "Git-" Verb

Abstract

Verbs in the language are basically evaluated in two categories in terms of entity relevance: process and action. This is also a requirement of the fact that verbs are the equivalents of process or action in the language. In this respect, some of the verbs in the language need a doer to take place while some do not. This is actually related to the basic meaning of verbs. However, the situation may not be the same with the connotations that emerge over time. In other words, while a verb in the sentence with its basic meaning is the action verb when it is used with one of its connotations, it can be a process verb, and also it can be an action verb even though it is a process verb. This shows that the meanings that appear in the syntax of the language determine whether the verbs are process or action. In this context, the verb "git-", which has a high frequency of use in Turkish, has been evaluated in terms of being a process verb or an action verb, based on its meanings in Turkish. As a result of the evaluation, it was revealed that the verb "git-" has the feature of a process verb in some meanings and an action verb in some meanings.

Keywords

Turkish
Verb
Process
Action

About Article

Received: 07.04.2022
Accepted: 21.09.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1099806

^a İletişim Yazarı: ahmetturandogan@gmail.com.

^b Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 0000-0001-9173-7558.

Giriş

Fiiller, gerçek dünyadaki olup veya kılışların dildeki gösterenleridir. Hareketten takınılan bir tavra, zihinsel süreçlerden duyulara kadar geniş bir gösterilen alanına sahiptir. Bu özellikleriyle de dilde isimlerin karşısında yer alırlar.

Türkçede fiiller çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Bunlardan biri de fiildeki varlık ilgisidir. Bu konuda Delice (2014, s. 66), fiilleri cümle içerisindeki kullanılışlarında gerçekleşebilmek için bir varlığa ihtiyaç duyma bakımından olup ve kılış fiilleri olarak ele almıştır. Ona göre olup fiilleri cümlede bir varlığa ihtiyaç duymayan, cümle kurabilmek için nesneyle birleşebilen fiillerken, kılış fiilleri cümlede bir varlığa ihtiyaç duyan, yani cümle kurmak için özneye birleşebilen fiillerdir. Delice'nin ifadelerine bakıldığında Türkçedeki olup ve kılış konusunu geçişlilik-geçişsizlik çerçevesinde ele almadığı görülür.

Bilgegil (2009) *gel-* ve *çalış-* fiillerinin bir varlığın iradesiyle meydana geldiğini ve kılış fiili olduğunu, "*Meyveler oldu.*" ve "*Çocuk büyüdü.*" cümlelerindeki *ol-* ve *büyü-* fiillerinin ise *çocuk* ve *meyveler* birimlerinin iradesi dışında olduğunu ve dolayısıyla da *olup* fiilleri olduğunu belirtir (s. 253). Bunun yanında Bilgegil (2009), bazı fiillerin kavramında her iki durumun da bulunduğunu, bunun da söz konusu fiillerin bir varlık veya niteliğe bağlanmasıyla ortaya çıkacağını bildirerek fiilin söz dizimindeki anlamının göz önünde bulundurulmasına dikkat çeker (s. 252).

Banguoğlu (2004), fiillerin ifade ettikleri olup bitenin niteliğine göre kılış fiilleri, durum fiilleri veya olup fiilleri olduğunu belirtir (s. 408). Korkmaz (2003) da içerikleri bakımından fiiller başlığı altında fiilleri olup, kılış ve kınış fiilleri, durum ve tasvir fiilleri olmak üzere üçe ayırmıştır. Ona göre olup fiilleri cümlede yüklem gösterdiği işin olma niteliği taşıdığı, olup yapana yöneldiği, herhangi bir nesneye ihtiyaç duymadığı ve dolayısıyla geçişsiz olduğu fiillerdir. Kılış ve kınış fiilleri cümlede yüklem gösterdiği işin yapma niteliği taşıdığı, yapmanın dışında bir nesneye yöneldiği, yani nesne gerektiren ve dolayısıyla da geçişli olduğu fiillerdir. Durum ve tasvir fiilleri ise herhangi bir olup ve kılış değil, sadece içinde bulunan bir tavrı gösteren fiillerdir. Bunlar genellikle geçişsizdir, içinde geçişli olanlar da vardır (s. 530-532). Karahan (1997) da kılış, olup ve durum olmak üzere üç nitelikten bahseder. Bu çerçevede bazı fiillerin tamlayıcısız, bazılarının ise tamlayıcılı olduğunu ve tamlayıcısız fiillerin gerçekleşmesi için öznenin yeterli olduğunu, tamlayıcılı fiillerde ise fiilin gerçekleşmesi için özne dışında bir unsurun varlığına ihtiyaç duyulduğunu belirtir (s. 211). Görüldüğü üzere bazı araştırmacıların değerlendirmelerinde olup-kılış olmak üzere iki, bazı araştırmacıların değerlendirmelerinde ise olup-kılış-durum olmak üzere üçlü bir yapı bulunmaktadır.

Fiillerin değerlendirmelerinde olup-kılış konusunun daha farklı alt başlıklar hâlinde ele alındığı da görülür. Bu konuda Yıldız (2017), fiilleri *olup fiilleri*, *durum fiilleri*, *hareket fiilleri*, *bağlantı fiilleri*, *mental fiiller*, *iletişim fiilleri* ve *doğa fiilleri* olmak üzere 7 başlıkta ele almıştır (s. 361). Üstünova (2020a) da kendi kendine / kendiliğinden olma / olup bildiren fiilleri sınıflandırdığı çalışmasında bu türden fiilleri ikiye ayırmıştır. *Olup eylemleri* olarak adlandırdığı fiilleri doğa olaylarının anlatıldığı fiiller, *olma eylemleri* olarak adlandırdığı fiilleri ise doğa olayları dışında kendiliğinden olan fiiller olarak değerlendirmiştir (s. 3/8). Üstünova'nın çeşitli ölçütler çerçevesinde temelde olup fiillerini *olup* ve *olma* bildirenler olarak ikiye ayırdığı görülür. Üstünova (2020b), olup fiillerini de belirli bir süreçte kendiliğinden olan, kendi kuralları çerçevesinde sürekli gelişen, değişen, insan eliyle büyük değişikliğe

uğramamış, doğal yapısını koruyan varlıkların konu edildiği olayları, durumları anlatan fiiller olarak tanımlamıştır (s. 66).

Türkçe dil bilgisi çalışmalarında oluş-kılış meselesinin geçişlilik-geçişsizlik çerçevesinde de ele alındığı görülür. Bu konuda Ergin (2009), hareketin yönü dışı doğru olan, etkileyeceği nesne şahsın dışında olan fiillerin yapma bildirdiğini ve dolayısıyla geçişli olduğunu, buna karşılık hareketin yönü içe doğru olan, etkileyeceği nesne bağlı olduğu kişi olan fiillerin olma bildirdiğini ve dolayısıyla da geçişsiz olduğunu belirtir (s. 282). Yine Eker (2017), Türkçede geçişli fiillerin nesneyi belirtililik-belirtisizlik durumuna göre etkilediğini, geçişsiz fiillerin ise cümlede herhangi bir ögeyi etkilemediğini belirtmiş, ayrıca, Türkçede az sayıda fiilde geçişsizlik ve geçişliliğin birlikte bulunduğu, bu durumun da anlamsal olduğunu söylemiştir (s. 318). Eker'in bu açıklamasında aslında fiillerin anlamsal özelliklerinin onların geçişli olup olmamasını etkilediği ifadesi görülmektedir.

Fiildeki oluş-kılış konusu, değerlendirmelerde de görüldüğü üzere aslında geçişli-geçişsiz, tamlayıcı-tamlayıcısız ve istem konularıyla kesişmekle birlikte onlardan bazı noktalarda ayrılmaktadır. Şöyle ki, oluş-kılış meselesi fiiller için temel bir özelliktir. Her fiil anlamlarına göre bu iki kategoriden birine girer. Bundan sonra fiillerin yatay dizilişteki anlamlarına göre geçişli olma, tamlayıcı alma ve çeşitli istemlere sahip olma özellikleri gelir. Bu konuda Türkçe üzerine yapılan bazı yabancı yayınlardan biri olan *Turkish* adlı çalışmada Kornfilt'in de cümledeki tümleçlerin fiillere ve onların istemlerine göre belirlendiğini ifade ettiği görülür. Kornfilt (1997), bu çalışmanın konusuyla alakalı olmak üzere *accusative direct object* (belirtme durumlu nesne) "*Ahmet annesini ziyaret etti.*", *dative indirect object* (yönelme durumlu dolaylı tümleç) "*Ahmet kitabı annesine verdi.*", *dative directional object* (yönelme durumlu yönlü tümleç) "*Ahmet yarın İngiltere'ye gidecek.*" tümleçlerinden bahseder ve *git-* fiilini *dative directional object* başlığı altında örnek olarak verir (24-25).

Bazı araştırmacıların da (Doğan, 2011; Karahan, 1997; Kononov, 1956; Özkan, 1999, Yıldız, 2017) belirttiği gibi oluş-kılış konusu, diğer dil bilgisi konularında olduğu gibi fiilin anlamıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Tek tek dildeki sesler hariç aslında bütün birimler dilde bir anlam için kullanılır. Dolayısıyla bunların sadece biçim açısından değerlendirilip yatay dizilişteki anlamlarının dikkate alınmaması dil değerlendirmelerini eksik bırakacaktır. Bu da dil bilgisinin temel alanları olan biçim bilgisi, anlam bilgisi ve söz dizimi alanlarının birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösterir. Bu duruma *git-* fiilinin kullanıldığı şu iki cümleyi örnek göstermek mümkündür:

(1) *Ali okula gidiyor.*

(2) *Burada evler kaçtan gidiyor.*

Git- fiili 1. cümlede "bir yere doğru yönelmek" anlamında kullanılarak bir iş yapmayı belirtirken, 2. cümlede "satılmak" anlamında kullanılarak bir oluşu ifade etmiştir.

Fiillerin anlamlarının onların sınıflandırmasını etkilediğine Yıldız (2017) da değinmiş ve fiillerdeki her anlamın ayrı ayrı değerlendirilip kodlanması gerektiğini belirtmiştir (s. 360).

Dilde sadece fiiller değil onların aldığı ekler bile farklı işlevler yüklenerek farklı anlamların ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. Bu duruma *tara-* fiili ve *-n* çatı ekini almış biçiminden şu örnekleri vermek mümkündür:

(3) *Çocuğun saçları taranmış.*

(4) *Çocuk aynanın karşısında tarandı.*

3. cümlede edilgen bir çatı varken, 4. cümlede dönüşlü bir çatı vardır. İki cümlede de aynı anlamda kullanılan *tara-* fiili aynı eki almış olmasına rağmen *-n* çatı eki iki cümlede de farklı çatıları oluşturup farklı anlamların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İnceleme

1. Özne ve Nesne Konusunun Oluş ve Kılış Fiilleriyle Bağlantısı

Dil bilgisinin alt alanları birbiriyle sıkı bir bağlantı içerisindedir. Şekil bilgisi, cümle bilgisi, anlam bilgisi gibi dil bilgisi alanlarının birbiriyle olan bağlantısının göz önünde bulundurulması hem dil konularının doğru anlaşılmasını hem de doğru aktarılmasını sağlayacaktır. Bu itibarla cümle öğeleri, sözcük türleri ve anlam konularının bir bütün hâlinde ele alınması yüklem olan fiilin çeşitli açılardan özelliklerini belirlemek için de gereklidir. Bu çalışmanın konusu gereği de cümle öğeleri-sözcük türleri bağlamında özne ve nesne konusunun oluş ve kılış fiilleriyle olan bağlantısına değinilmelidir.

Türkiye Türkçesi söz dizimi üzerine yapılan çalışmalar ele alındığında özne ve nesne tanımlarında iki farklı değerlendirmenin olduğu görülür. Öncelikle özne tanımlarına bakılacak olursa; bu konuda Karahan (2008, s. 18), öznenin yüklemi isim olan cümlelerde, edilgen fiilli cümlelerde ve yüklemi oluş bildiren fiil cümlelerinde “olan”ı, diğer cümlelerde ise “yapan”ı karşıladığını belirtir. Özkan ve Sevinçli (2015)’ye göre yüklemi isim ve oluş bildiren fiil cümlelerinde özne, “olan”, diğer fiil cümlelerinde ise “yapan”dır (s. 127). Ergin (2009) de “fail” olarak adlandırdığı özneyi fiili yapan veya olan unsur olarak belirtmiştir (s. 399). Eker (2017), özneyi cümledeki oluş veya kılışın gerçekleşmesini sağlayan kişi olarak tanımlamıştır (s. 348). Özmen (2016), özneyi, yüklem ifade ettiği eylemi yapan, o eyleme maruz kalan, eylem kendi üzerinde oluşan veya kendisine isnatta bulunulan öge olarak belirtir (s. 19). Üstünova da (2022), özne ve yüklem cümlelerin temel kurucuları olduğunu ve her fiilin kuracağı cümlede mutlaka zorunlu öge olarak özne bulunduğunu belirtir. Ona göre özne; *yapan, eden, olan, kılan, yaptıran, ettiren, olduran, kıldıran* niteliklerinde olabilir. Tek istemli oluş fiillerinde zorunlu ögenin *olan özne*, iki istemli oluş eylemlerinde *olan özne* ve *olduran özne*; sınırlı istem artırımına uygun olma eylemlerinde *olan özne, olduran özne*; durum fiillerinde *yapan özne, yaptıran özne*; kılış fiillerinde ise *kılan özne, kıldıran özne, kendinden etkilenen kılan özne, karşılıklı kılan ve karşılıklı kıldıran özne* türlerinin bulunduğu sonucuna varır. Özneye ilgili buraya kadar yapılan tanımlardan farklı olarak Delice (2018), öznenin yüklemi kılış fiilinden oluşan kılış cümlelerinde eylemi gerçekleştiren isim unsuru olduğuna dikkat çeker (s. 162).

Türkçede özne ile ilgili değerlendirmelerin nesne ile kesiştiği görülür. Delice haricinde nesne, yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen öge olarak tanımlanmış ve nesnenin sadece geçişli fiil olan cümlelerde bulunduğu belirtilmiştir (Eker, 2017; Ergin, 2009; Karahan, 2008; Özkan ve Sevinçli, 2015; Özmen, 2016). Delice (2018) ise nesneyi ikiye ayırmış ve birinci tip nesnenin durum ve oluş cümlelerinde görüldüğünü, ikinci tip nesnenin ise geçişli kılış fiillerinin yüklem olduğu kılış cümlelerinde bulunduğunu bildirmiştir (s. 163). Görüldüğü üzere diğer araştırmacılar da özne düşüncesi daha genişken Delice’de nesne düşüncesi daha geniştir. Bu durum, Türkçe cümle kurulumunda öznenin ve onun yerinde kullanılan birimlerin değerlendirilmesindeki farktan ortaya çıkmaktadır. Burada, dildeki öznenin şekle göre mi belirleneceği yoksa şeklin yanında ve daha da fazla olarak anlama göre mi belirleneceği meselesi ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği üzere her dilde şekil bilgisinin sınırları bellidir ve bu şekil özellikleri dil kullanıcılarını sınırlandırır. Buna karşılık dilin anlam boyutu alabildiğine genişir. Dolayısıyla dil, şeklin sınırlandırmasını anlam yönünü genişleterek aşar. Böylece de dilde aynı yapıda görünen fakat aynı anlamda ve dolayısıyla da aynı dil bilgisel kategoride olmayan birimler ortaya çıkar. Özne ve nesne konusundaki farklı değerlendirmelerin sebebi de aslında budur. Kılış fiilinin yüklem olduğu bir cümlede yüklem çatısına göre “yalın isim / yalın isim veya çekimli isim / çekimli fiil” dizilimi söz konusu iken oluş fiilinin veya yardımcı fiilli (ek fiil) bir ismin yüklem olduğu cümlelerde *yalın isim / çekimli fiil* veya *isim+yardımcı fiil (ek fiil)-kip/zaman/kişi* dizilimi söz konusudur. Burada her iki dizilimde de bulunan “yalın isim” yapısı şeklen aynı olsa da kategori bakımından farklıdır. Kılış fiilinin yüklem olduğu bir cümlede “yalın isim” fiilin belirttiği işi yapan unsur olarak özneyi oluşturur. Oluş fiilinin veya yardımcı fiil (ek fiil) almış bir ismin yüklem olduğu cümlelerde ise “yalın isim” şeklen öznenin bulunduğu yerde bulunur ancak bir iş gerçekleştirme erkine sahip değildir. Buna karşılık yüklem belirttiği oluş veya durum söz konusu yalın isim üzerinde olur veya onunla ilgili bir durumu ifade eder. Böylece de nesneyi oluşturur. Dolayısıyla aynı şekil, ancak farklı anlamların ortaya çıkardığı farklı kategoriler meydana gelir.

Sonuç olarak bir fiil, cümlede kullanıldığı anlam bakımından kılış fiili ise cümlede “özne / (belirtili) nesne - tümleç / yüklem” (Bu yapı fiilin çatı özelliğine göre değişebilir) yapısı bulunurken oluş fiilinin veya *yardımcı fiil (ek fiil)* almış bir ismin yüklem olduğu cümlede “nesne / yüklem” yapısı bulunur:

(5) Çocuk arabayı sürdü. / çocuk araba sürdü. (yüklem: kılış fiili)

Ö B.'li N Y Ö B.'siz N Y

(6) Adam çarşıdan geldi. (yüklem: kılış fiili)

Ö YT Y

(7) Adam öldü. (yüklem: oluş fiili)

B.'siz N Y

(8) Su doldu. (yüklem: oluş fiili)

B.'siz N Y

(9) Okumak güzeldir. (yüklem: isim+ek fiil(durum fiili))

B.'siz N Y

(10) Bisiklet kırmızıydı. (yüklem: isim+ek fiil(durum fiili))

B.'siz N Y

Bunun yanında Türkçede kılış hâli yerseme veya zarfsama çatılar kuran fiiller, oluş fiili olarak kullanıldığında bazı anlamlarında yapıcı yerseme ve zarfsama özelliklerini devam ettirebilirler. Bu da dil yapısının bir zorunluluğudur:

Kızılırmak Karadeniz'e gider.

B.'siz N YT Y

Bardakların tanesi beş liraya geldi.

B.'siz N ZT Y

2. Git- Fiili ve Anlam Alanı

Git- fiili, yazılı Türkçede kullanım sıklığı bakımından 2600 kullanım ile fiiller içerisinde 11. sırada yer almaktadır (Göz, 2013, s. 213). Görüldüğü üzere, Türkçe için kullanım sıklığı yüksektir. Bu sebeple de geçmişten günümüze kadar birçok anlamda kullanılmıştır. Türk Dil Kurumu'nun genel ağ adresinde ilgili fiilin Türkiye Türkçesinde biri yardımcı fiil olmak üzere toplam 22 anlamda kullanıldığı belirtilmiştir (<https://sozluk.gov.tr>). Misalli Büyük Türkçe Sözlük'te ise 31 anlamının olduğu belirtilmiştir (Ayverdi, 2010, s. 423-424). Kullanım sıklığına göre ilgili fiilin dildeki anlam adedinin da fazla olduğu görülür.

"Bir yerden daha ileri bir yere hareket etmek" temel anlamına sahip *git-* fiili, bu anlamıyla +A ve +DA istemine sahiptir. Bunun yanında, Türkçedeki diğer kullanımlarında +DAn istemine de sahiptir:

(11) *Ali bu okuldan gitti.* (Bir yerden ayrılmak, ilişkisini kesmek)

Söz konusu fiilin +A, +DA ve +DAn istemlerine sahip olması, onun temel ve ona yakın anlamları için geçerli bir durumdur. Bu hâliyle de tamlayıcı olarak yer isteyen fiillerden biridir. Bunun yanında *git-* fiilinin başka anlamlarında herhangi bir isteme sahip olmadığı da görülmektedir:

(12) *Kapının boyası gitmiş.* (Aşınmak, silinmek, zarar görmek.)

(13) *Bu iş böyle gitmez.* (Bir durum sürmek, süreç devam etmek.)

Bu örneklerde de fiilin yer tamlayıcısı istemediği görülür. Bunu oluşturan ise fiilin bağlam çerçevesinde değişen anlamıdır.

Genel olarak bakıldığında *git-* fiilinin Türkiye Türkçesinde şu anlamlara sahip olduğu görülür:

1. Bir yerden daha ileri bir yere ilerlemek, bir yerde, yönde hareket hâlinde olmak:

Arka bahçeye gidiyorum.

Fare tavanda gidiyor.

2. Bir yerden veya işten ayrılmak, ilişkisini kesmek:

Ayşe öğretmen bu okuldan gitti.

3. Yol, ırmak, dere, koridor, iş vb. bir yere, sonuca ulaşmak, varmak, çıkmak:

Sağdaki koridor nereye gidiyor?

4. Bir şey, gönderilmek, götürülmek, sevk edilmek, iletilmek:

Meyveler tırlarla gidecek.

5. Bir işe, eğitime, faaliyete vb. devam etmek:

Hafta sonları kursa gidiyor.

6. Bir işi uygulamaya koymak, ona başvurmak:

İsteddiği karar çıkmayınca bir üst mahkemeye gitti.

7. Bir olay sürmek, devam etmek:

Bu iş böyle gitmez.

8. Para, zaman vb. harcanmak, tüketilmek:

Kazandığı paranın bir kısmı kiraya gidiyor.

9. Birine veya bir şeye yakışmak, yaraşmak, uymak.

Bu kazak bu pantolonla gitmez.

10. Sıvılar için akmak:

Lavabo tıkanıdığı için su gitmiyor.

11. Bir şey bir müddet yetmek, yetişmek, yeter olmak:

Bu su bize üç gün gider.

12. Bir şey sağlamlığını korumak, dayanmak:

Kaliteli bir ayakkabı uzun zaman gider.

13. Bir kimse, grup vb. mevkisinden uzaklaşmak, iktidardan düşmek:

Bu olay ortaya çıkarsa hükûmet gider.

14. Bir zaman dilimi için geçmek, bitmek, tükenmek, sona ermek:

Yaz gitti, kış geldi.

15. Bir şey elden çıkmak, yok olmak, eser kalmamak:

Üç gün içinde bütün malı gitti.

16. Elektrik, telefon, internet vb. için kesilmek, bağlantı kopmak:

Elektrikler gitti.

17. Bir şey aşınmak, yıpranmak, silinmek, zarar görmek:

Ayakkabısının boyası gitmiş.

18. Can vermek, ölmek:

Hık dedi, gitti.

19. Bir şey satılmak:

Bugün altın kaçtan gidiyor?

20. Yol almak, işini icra etmek:

Bu hayvan kuru zeminde iyi gider.

21. Saat için doğru zamandan daha ilerisini göstermek:

Bu saat ileri gitmiş.

Git- fiilinin Türkiye Türkçesinde 21 anlamının olduğu görülmektedir. Bu anlamlar çeşitli açılardan onun dil bilgisel kategorisini de etkilemektedir.

3. *Git-* Fiilinin Anlamına Göre Oluş veya Kılış Fiili Olması

Bu başlık altında yukarıda belirlenen 21 anlam üzerinden *git-* fiilinin kullanıldığı cümlelerde oluş veya kılış fiili olma durumuna bakılmıştır.

3.1. Kılış Fiili Olduğu Anlamlar:

Git- fiilinin Türkiye Türkçesinde kılış fiili olduğu anlamlar ve cümle örnekleri şöyledir:

3.1.1. Bir yerden daha ileri bir yere ilerlemek, bir yerde, yönde hareket hâlinde olmak:

Bu anlam *git-* fiilinin Türkiye Türkçesindeki temel anlamıdır. Bu anlamıyla cümlede yüklem olduğunda zorunlu öge olarak yer tamlayıcısı bulunur. Dolayısıyla da yerseme çatı özelliği gösterir. Yüklem belirttiği iş bir özne tarafından bir yere yönelir, bir yerde gerçekleştirilir. Bu hâliyle de işi yapan bulunduğundan bu anlamdaki *git-* fiili kılış fiili olur. Bu durum şöyle örneklendirilebilir:

Babam çarşıya gitti.

Koyunlar ahıra gitmiş.

Örümcek duvarda gidiyor.

Bu anlamda kullanıldığında cümledeki bir yere yönelme bir edatla sınırlandırılabilir. Bu durumda da cümlede bulunması gereken zorunlu öge zarf tümlecine döner:

Öğretmen sınıfa kadar gitti.

Çocuklar parkın sonuna kadar gidecek.

3.1.2. Bir yerden veya işten ayrılmak, ilişkisini kesmek:

Git- fiilinin bu anlamda kullanıldığı cümlede yer tamlayıcısı zorunlu öge olur. Bir yerden ilişik kesme, ayrılma işini gerçekleştiren biri veya birileri bulunduğu için de *git-* fiili bu anlamıyla kılış fiili olur. Örnekleri şöyledir:

Onlar bu mahalleden gitti.

Ali Bey bu şubeden gidecek.

3.1.3. Bir işe, eğitime, faaliyete vb. devam etmek, o işle uğraşmak:

Git- fiili bu anlamıyla kullanıldığı cümlelerde kendisinin ifade ettiği işi yapan olarak bir özneye ihtiyaç duyar. Bu sebeple de bu tür cümlelerde *git-* fiili kılış fiili olur. Bu kullanımında da fiil +A istemine sahiptir. Bazı örnekleri şöyledir:

Duru piyanoya gidiyor.

Öğrenciler basketbola gidiyor.

3.1.4. Bir işi uygulamaya koymak, ona başvurmak:

Git- fiili bu anlamıyla kullanıldığında cümlede “uygulamaya koymak, bir şeye başvurmak” işini yapan bir özneye ihtiyaç duyar. Bu özelliğiyle de kılış fiili olur. Bu kullanımında da +A istemine sahiptir. Örneklerinden bazıları şunlardır:

Davayı kaybeden taraf temyize gider.

Bu iş yerinde çalışanlar iş yavaşlatma eylemine gidiyor.

3.1.5. Yol almak, işini icra etmek:

Bu anlamıyla kullanımında *git-* fiili, bir özne tarafından gerçekleştirilen kılış ifade eder. Yani bu tür cümlelerde işi gerçekleştirme erkine sahip bir özne bulunur. Türkiye Türkçesindeki bazı örnekleri şunlardır:

Bu tazı iyi gider.

Bu araba gitmez.

3.1.6. Saat için doğru zamandan daha ilerisini göstermek:

Bu anlamıyla kullanımında *git-* fiili, bir özne tarafından gerçekleştirilen bir kılışı ifade eder. Örneği şöyledir:

Bu saat ileri gitmiş.

3.2. Oluş Fiili Olduğu Anlamlar:

Git- fiilinin Türkiye Türkçesinde oluş fiili olduğu anlamlar ve cümle örnekleri şöyledir:

3.2.1. Yol, ırmak, dere, koridor, iş vb. bir yere, sonuca ulaşmak, varmak, çıkmak:

Git- fiilinin bu anlamıyla yüklem olduğu cümlede kendisinin ifade ettiği anlam üzerinde olan belirtisiz bir nesne bulunur. Bir özne tarafından yapılan iş olmadığından bu tür cümlelerdeki *git-* fiili oluş fiili özelliğine sahiptir. Türkiye Türkçesindeki örnekleri şunlardır.

Kızılırmak, Karadeniz'e gider.

Bu iş hiç iyiye gitmiyor.

3.2.2. Bir şey, gönderilmek, götürülmek, sevk edilmek, iletilmek:

Git- fiilinin bu anlamıyla yüklem olduğu cümlelerde fiilin belirttiği anlam üzerinde olan belirtisiz bir nesne bulunur. Bu da *git-* fiilinin söz konusu anlamıyla kullanıldığı cümlelerde oluş fiili olduğunu gösterir:

Siparişler 15 dakika önce gitti.

Yarın gelinin çeyizi gidiyor.

3.2.3. Bir olay sürmek, devam etmek:

Git- fiilinin bu anlamıyla kullanıldığı cümlelerde süren, devam eden bir oluşa dikkat çekilir. Bu sebeple söz konusu anlamın ifade edildiği cümlelerde bu anlamda üzerinde olduğu belirtisiz bir nesne bulunur. Bu sebeple bu tür cümlelerde *git-* fiili oluş fiilidir. Bu kullanımın bazı örnekleri şunlardır:

Sanma ki havalar hep böyle gidecek.

Bu işler böyle gitmez.

3.2.4. Para, zaman vb. harcanmak, tükenmek:

Git- fiili bu anlamıyla kullanımında cümlede bir özne tarafından yapılacak iş olmadığından özneye de ihtiyaç duyulmaz. Dolayısıyla bir oluş ifade edilir. Bu sebeple bu tür cümlelerde *git-* fiili oluş fiilidir. Bazı örnekleri şunlardır:

Günün büyük bir bölümü bu yanlış düzeltmeye gitti.

Maaşın bir kısmı borcuna gidiyor.

3.2.5. Birine veya bir şeye yakışmak, yaraşmak, uymak.

Git- fiilinin bu anlamda kullanıldığı cümlelerde yüklem ifade ettiği anlam belirtisiz bir nesne üzerinde olur. Bu özelliğiyle de *git-* fiili bu anlamıyla kullanıldığı cümlelerde oluş fiili olur. Türkiye Türkçesindeki bazı örnekleri şunlardır:

Bu gömlek sana gitmez.

Pilavla kuru fasulye iyi gider.

3.2.6. Sıvılar için akmak:

Git- fiilinin bu anlamıyla kullanıldığı cümlede yüklem karşılığı anlam belirtisiz bir nesne üzerindeki oluşu ifade eder. Böylece de *git-* fiili ilgili anlamıyla kullanıldığı cümlelerde oluş fiil olur. Bazı örnekleri şunlardır:

Mutfak lavabosundaki su gitmiyor.

Hortum katlandığı için serum gitmemiş.

3.2.7. Bir şey bir müddet yetmek, yetişmek, yeter olmak:

Git- fiili bu anlamıyla belirtisiz bir nesnenin belirtilen müddet içerisinde yettiğini, yeteceğini ifade etmek için kullanılır. Böylece de cümlede özne tarafından gerçekleştirilmesi gereken bir iş bulunmaz. Dolayısıyla da *git-* fiili bu anlamıyla kullanıldığı cümlelerde oluş fiili olur. Bu durumun bazı örnekleri şunlardır:

Verdiği para iki gün gider.

Bir kilo pirinç bir hafta gitmez.

3.2.8. Bir şey sağlığını korumak, dayanmak:

Git- fiilinin bu anlamıyla kullanıldığı cümlede yüklem karşılığı anlam belirtisiz bir nesne üzerinde olur. Dolayısıyla da *git-* fiili bu anlamıyla yüklem olduğu cümlede oluş fiilidir. Türkiye Türkçesindeki bazı örnekleri şunlardır:

Bu ayakkabı iki yıl gider.

Yeni elbise bir ay gitmedi.

3.2.9. Bir kimse, grup vb. mevkisinden uzaklaşmak, iktidardan düşmek:

Bu anlamıyla cümlede yüklem olan *git-* fiili, belirtisiz bir nesne üzerindeki oluşu ifade eder. Bu özelliğiyle de oluş fiili olur. Bazı örnekleri şunlardır:

Böyle devam ederse müdür yakında gider.

Güvenoyu alamazsa bu yönetim gider.

3.2.10. Bir zaman dilimi için geçmek, bitmek, tükenmek, sona ermek:

Git- fiilinin bu anlamda yüklem olarak kullanıldığı cümlelerde belirtisiz bir nesne için geçmek, sona ermek ifade edilir. *Git-* fiili bu tür cümlelerde oluş fiili olduğu için kendiliğinden bir oluş bulunur. Bu kullanımın bazı örnekleri şunlardır:

Günler bir bir gidiyor.

Kış gitti, yaz geldi.

3.2.11. Bir şey elden çıkmak, yok olmak, eser kalmamak:

Cümlede bu anlamıyla yüklem olan *git-* fiili, ifade ettiği anlamın kendiliğinden gerçekleştiğine işaret eder. Bu hâliyle de cümledeki belirtisiz nesne fiilin ifade ettiği anlamda olanı karşılar. Dolayısıyla da *git-* fiili bir oluş ifade eder. Bazı örnekleri şunlardır:

Bütün parası gitti.

Gençliğim gitti.

3.2.12. Elektrik, telefon, internet vb. için kesilmek, bağlantı kopmak:

Git- fiili bu anlamıyla yüklem olduğu cümlede belirtisiz bir nesne olanı karşılar. Yani, fiilin ifade ettiği anlam söz konusu belirtisiz nesne üzerinde kendiliğinden olur. Dolayısıyla *git-* fiili bu tür cümlelerde oluş fiili olur. Türkiye Türkçesindeki bazı örnekleri şunlardır:

İnternet gitti.

Hatlar gitti.

3.2.13. Bir şey aşınmak, yıpranmak, silinmek, zarar görmek:

Git- fiili, bu anlamıyla cümlede yüklem olduğunda oluş fiili olur ve cümlede olan durumunda bir belirtisiz nesne bulunur. Bazı örnekleri şunlardır:

Arabanın tekerleği gitmiş.

Sehpanın kenarı gitti.

3.2.14. Can vermek, ölmek:

Git- fiili bu anlamıyla kullanıldığında oluş fiili olur ve cümlede olanı ifade eden bir belirtisiz nesne bulunur:

Babası kalp krizinden gitmiş.

Bu savaşta çok can gitti.

3.2.15. Bir şey satılmak:

Git- fiili bu anlamıyla kullanıldığında oluş fiili olur ve cümlede olanı ifade eden bir belirtisiz nesne bulunur:

Bu evler kaçtan gidiyor?

Bu sebzeler pek gitmiyor.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye Türkçesinde yüksek kullanım sıklığına sahip *git-* fiili, asıl fiil olarak yüklem olduğu cümlelerdeki anlamlarına göre oluş veya kılış fiili olma özelliği bakımından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda *git-* fiilinin asıl fiil olarak Türkiye Türkçesinde 21 anlamda kullanıldığı tespit edilmiş ve bu anlamlar üzerinden incelemeler yapılmıştır. İncelemelerde *git-* fiilinin 6 anlamda kılış fiili olarak kullanıldığı, 15 anlamda ise oluş fiili olarak kullanıldığı görülür. Söz konusu fiilin “bir yerden daha ileri bir yere ilerlemek, bir yerde, yönde hareket hâlinde olmak” temel anlamında kılış fiili olduğu ve en çok bu kullanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamdaki kullanımıyla da yerseme çatı özelliği gösteren bir fiildir. Dolayısıyla Türkçede bir fiilin kılış fiili olması için geçişli çatı özelliği gösterme özelliği şart değildir. Bununla birlikte, oluş fiili olma da geçişsiz çatı özelliği göstermeyle ilgili değildir. Oluş fiillerinin yüklem oldukları cümlelerde bulunan belirtisiz nesne (Bu nesneden ne kastedildiği “1. Özne ve Nesne Konusunun Oluş ve Kılış Fiilleriyle Bağlantısı” adlı başlıkta örnekleriyle açıklanmıştır.), yüklem ifade ettiği anlam kendi üzerinde olan bir ögedir. Ayrıca, oluş fiilinin yüklem olduğu cümlelerde şekil zorunluluğunun ortaya çıkardığı yer ve zarf zorunlulukları hariç çatı da aranmamalıdır.

Sonuç olarak, Türkçede yüklem olan fiilin temel anlamına göre bir oluş-kılış değerlendirmesi yapılmakta, ancak söz konusu fiilin diğer anlamları pek dikkate alınmamaktadır. Hâlbuki, yüklem olan fiilin kullanıldığı cümledeki anlamı ve bu anlamın belirlediği cümle yapısı dikkate alınarak oluş-kılış değerlendirmesi yapılmalıdır.

Kaynakça

- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Delice, H. İ. (2014). *Sözcük türleri*. Sivas: Asitan Kitap.
- Delice, H. İ. (2018). *Türkçe sözdizimi*. İstanbul: Asitan Kitap.
- Doğan, A. T. (2021). *Türkiye Türkçesinde edatlar*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Eker, S. (2017). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Göz, İ. (2013). *Yazılı Türkçenin kelime sıklığı sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1997). Fiil tamlayıcı ilişkisi üzerine. *Türk Dili*, 549, 211-212.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo Turetskogo literaturnogo yazıka*. Moskva-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London and New York: Routledge.
- Özkan, A. (1999). Türkçede fiil-tamlayıcı ilişkisi ve fiillerin istem değiştirmesi. *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 1, 125-143.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2015). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özmen, M. (2016). *Türkçenin sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: 12.03.2022, <https://sozluk.gov.tr>.
- Üstünova, K. (2020a). Kendi kendine / kendiliğinden olma / oluş bildiren eylemlerin sınıflandırılması üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö8), 1-13.
- Üstünova, K. (2020b). Doğa olaylarını anlatan oluş eylemlerinin cümlelerinde öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme olayları. *Dil Araştırmaları*, 27, 65-74.
- Üstünova, K. (2022). Eylem istemine göre özne türü ya da özne türüne göre eylem niteliği belirlenebilir mi?. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 11(1), 57-68.
- Yıldız, H. (2017). Türk dilinde fiillerin semantik sınıflandırılması problemi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 3(1), 337-362.